

Program heraldyczny sarkofagu Zygmunta Augusta i jego litewska wymowa

Heraldic program of the sarcophagus of Sigismund Augustus and its Lithuanian meaning

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.13467>

KATARZYNA KOLENDO-KORCZAK
INSTYTUT SZTUKI PAN
ORCID: 0000-0002-8523-576X

W Grobach Królewskich w katedrze na Wawelu znajduje się misternie dekorowany, cynowy sarkofag króla Zygmunta Augusta z 1572 r. Jest on dziełem ze wszech miar wyjątkowym. Był pierwszą z serii bogato zdobionych metalowych trumien królewskich złożonych w wawelskich kryptach. Zamówiony został jeszcze za życia monarchy, który najpewniej brał udział w tworzeniu koncepcji jego dekoracji. Jednocześnie jest on jednym z najstarszych sarkofagów wykonanych z metalu, o rozbudowanym programie ideowym, zrealizowanych nie tylko na terenie Rzeczypospolitej, ale zapewne również w całej Europie. Znane obiekty metalowe, o metryce starszej lub zbliżonej do sarkofagu Zygmunta Augusta, zdobią jedynie inskrypcje, herby i skromne motywy ornamentalne. Wybór materiału – naśladującej srebro, subtelnie złożonej cyny z laserunkową polichromią przypominającą emalię, wyraźnie nawiązuje do dzieł złotniczych. Wydaje się on być związany z zamówieniem Zygmunta Augusta do wyrobów

jubilerskich i złotniczych, których ogromny, jeden z największych w Europie zbiór monarcha zgromadził¹.

Szczególną uwagę zwraca oryginalny program ikonograficzny, ukazujący uśpione zmysły i czuwającą nieśmiertelną duszę, który nawiązuje do bliskiego renesansowemu antropocentryzmowi dyskutowanego wówczas problemu relacji duszy i ciała². Wymowa ideowa obiektu w tym aspekcie już wielokrotnie stała się przedmiotem zainteresowania badaczy³.

Cynowy sarkofag znajdujący się w wawelskiej krypcie przez lata uległ poważnym uszkodzeniom, do których

1 K. Kolendo-Korczak, A. Trzos, *Sarkofagi metalowe w Grobach Królewskich na Wawelu*, Katowice-Kraków 2022, s. 15; E. Letkiewicz, *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*, Lublin 2006, s. 72–83.

2 S. Mossakowski, *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i ideowa mauzoleum króla Zygmunta I*, Warszawa 2007, s. 269–270.

3 Zagadnienie to obszernie omawiały B. Tuchołka-Włodarska, *Z badań nad sarkofagiem króla Zygmunta Augusta*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 48, 1986, nr 2–4, s. 221–245; A.S. Czyż, *Śpiące Zmysły i Nieśmiertelna Dusza, czyli wizja życia wiecznego na sarkofagu Zygmunta Augusta*, „Saeculum Christianum”, t. 7, 2000, nr 2, s. 181–197; K. Kolendo-Korczak, A. Trzos, dz. cyt., s. 48–49 – tam pełna literatura.

przyczyniły się niekorzystnie dla obiektu warunki panujące w podziemiach. W związku z tym trumna Zygmunta Augusta poddawana była licznym naprawom i ingerencjom, które doprowadziły do poważnych zmian w jej wyglądzie. W 1840 r. trumnę reperowano na zlecenie cesarza austriackiego Ferdynanda I. Rozpadający się w spojeniach obiekt zespolono, zdjęto wówczas znajdujący się na wieku kartusz herbowy i umieszczono go, być może przez pomyłkę, na wieku również poddawanego wtedy naprawie sarkofagu Anny Jagiellonki. Taki stan utrzymano podczas kolejnych działań względem zabytku w 1868 r. i 1929 r.

Pierwotny wygląd trumny królewskiej znany był z opisu datowanego na ok. 1573 r. i przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych⁴ oraz wykonanego w 1814 r. przez malarza Michała Stachowicza rysunku dokumentacyjnego⁵. Z obu tych źródeł wynika, iż na wieku znajdował się monogram króla oraz kartusz herbowy. Pozwoliło to na podjęcie decyzji o przywróceniu kartusza na pierwotne miejsce podczas przeprowadzonej w 2016 r. gruntownej konserwacji wykonanej w pracowni Agnieszki i Tomasza Trzosów. W trakcie działań konserwatorskich, po usunięciu na warstwień tlenków na blasze sarkofagu zlokalizowano negatyw kartusza⁶.

Umieszczony na wieku trumny herb, który do tej pory nie zwrócił uwagi zajmujących się obiektem badaczy⁷, zasługuje

na szczególne zainteresowanie (il. 1). Jest to sześciopolowy kartusz w części górnej z Orłem Białym i Pogonią, a w dolnej z herbami ziemskimi – kijowskim (Archaniołem), smoleńskim lub żmudzkiem (Niedźwiedziem)⁸ i wołyńskim (Krzyżem)

restauracyjne w katedrze na Wawelu, cz. 2, „Rocznik Krakowski”, t. 23, 1932, s. 163.

8 Niedźwiedź został zidentyfikowany przez Zenona Piecha jako herb ziemi smoleńskiej: Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*,

1. Herb na wieku sarkofagu Zygmunta Augusta, 1572 r. Fot. K. Kolendo-Korczak

4 AGAD Zbiór Branickich z Sucheja nr 36 a/50 (dok. bez daty), k. 8–9; B. Tuchołka-Włodarska, dz. cyt., s. 225–226.

5 Z. Michalczyk, *Michał Stachowicz (1768–1825). Krakowski malarz między barokiem a romantyzmem*, t. 2, Warszawa 2011, s. 20, 188.

6 K. Kolendo-Korczak, A. Trzos, *Cynowe sarkofagi Zygmunta Augusta i Anny Jagiellonki. Konserwacja, restauracja, wymowa ideowa*, „Ochrona Zabytków”, r. 71, 2018, nr 2, s. 82.

7 Barbara Tuchołka-Włodarska nie porusza problemu kartusza herbowego, jedynie Kruszyński pisze omyłkowo o „Krzyżu Jagiellonów”. T. Kruszyński, *Roboty*

oraz herbem matki króla – Wężem Sforzów w polu sercowym. Powyżej znajduje się monogram króla SA zwieńczony królewską koroną.

Skomponowany w ten sposób herb, ale z mitrą książęcą w zwieńczeniu, wprowadzony został przez Zygmunta Augusta jako złożony herb wielkiego księcia litewskiego. Owa identyczna z umieszczoną na sarkofagu sześciopolowa kompozycja heraldyczna występowała głównie na monetach – dukatach i półkópkach litewskich wybijanych w mennicy wileńskiej pod imieniem Zygmunta Augusta z przerwami od 1547 do 1571 r. Najwcześniejsze egzemplarze dukatów litewskich z tym herbem pochodzące z lat 1547–1549 notowane przez kompendia numizmatyczne są niezwykle rzadkie⁹ (il. 2). W roku 1547, kiedy wprowadzono herb, Zygmunt August rozpoczął re-

Warszawa 2003, s. 313–314. Przez Tadeusza Kałkowskiego i Stefana K. Kuczyńskiego był interpretowany jako herb Żmudzi: T. Kałkowski, *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1974, s. 89; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, s. 128.

9 Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 313–314; T. Kałkowski, dz. cyt., s. 88–89; S.K. Kuczyński, dz. cyt., s. 128, il. 128 (półkówek litewski Zygmunta Augusta z 1564); M. Męciewska, *Wileńska mennica młodego*

2. Dukat litewski Zygmunta Augusta, 1563 r.
Fot. wg Wikipedia

dzono herb, Zygmunt August rozpoczął reformy administracyjne w Wielkim Księstwie Litewskim, gdzie w 1544 r. objął samodzielne rządy¹⁰. Skomponowano wówczas na polecenie młodego monarchy ów złożony sześciopolowy herb wielkiego księcia. Jednocześnie analogicznie skomponowany herb z innym zestawem herbów ziemskich (Rusi i Prus Królewskich) zwieńczony koroną odpowiadał statusowi króla polskiego. W ten sposób stworzono zestaw herbów władcy ziem polskich i litewskich.

Inspiracją dla takiej kompozycji heraldycznej były herby z wielkiej pieczęci Wielkiego Księstwa od czasów Aleksandra. Identyczny zestaw herbów ziemskich znajdował się m.in. na pieczęci większej sporządzonej dla Zygmunta I Starego jako wielkiego księcia, gdzie w centrum umieszczono Pogoń, a wokół niej pięć herbów – dwa rodowe i trzy ziemskie¹¹, był on umieszczany również na monetach¹². Jednocześnie herb macierzysty jako jedyny herb rodowy był używany również przez córki Bony i Zygmunta Starego – Annę (np. portret koronacyjny, po 1576) i Katarzynę (np. nagrobek z katedry w Uppsali, po 1583)¹³.

Poza mennictwem istnieje niewiele przykładów użycia tego herbu.

króla, w: *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, red. S.K. Kuczyński, S. Suchodolski, Warszawa 1985, s. 318 – autorka podkreśla fakt, że na bitych przez Zygmunta Augusta monetach litewskich, w przeciwieństwie do litewskich monet jego ojca, rzadko pojawiał się Orzeł Biały.

10 L. Kolankowski, *Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913, s. 235–347.

11 Odmienny był oczywiście herb rodowy w polu sercowym. Z. Piech, dz. cyt., s. 106–107.

12 Tamże, s. 312–313. Podobnie kompozycja herbu Korony z herbami ziemskimi Rusi i Prus Królewskich używana była wcześniej, m.in. na monetach – dukatach Zygmunta I Starego.

13 M. Piwocka, *Arras z herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego pod rządami Zygmunta Augusta*, w: *Arras herbowy Zygmunta Augusta ze zbiorów wileńskich. Pokaz w zamku królewskim na Wawelu 17 października 2015–17 stycznia 2016*, red. J. Zietkiewicz-Kotz, Kraków 2015, s. 23.

3. Arras herbowy Zygmunta Augusta, ok. 1544–1548. Zbiory i fot. Nacionalinis muziejus lietuvas didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai

4. Mathis Zündt, herb Zygmunta Augusta na widoku Grodna, 1568 r. Fot. Polona

Interesującym przykładem jest powstały ok. 1544–1548 r. arras herbowy Zygmunta Augusta, zakupiony w 2009 r. do zbiorów Muzeum Narodowego Pałacu Wielkich Książąt w Wilnie. W środkowej części arrasu znajduje się omawiany złożony herb pod mitrą książęcą otoczony owocowymi i kwiatowymi festonami podtrzymywany przez ukazane w półpostaci przedstawienia wojowników w rzymskich zbrojach. Arras ujęty jest bordiurą z motywem okucioowego ornamentu z maskami i owocowymi festonami. Tkaninę Zygmunt August zamówił do dekoracji swojej wileńskiej

rezydencji, przebudowywanej i powiększanej w latach 1545–1553. Stanowiła ona zapewne fragment serii¹⁴ (il. 3).

Wyjątkowa odmiana tego herbu – zwieńczona koroną królewską, znajduje się na rycinie Mathisa Zündta z 1568 r. według rysunku Hansa Adelhausera, ukazującej panoramę Grodna – miasta znajdującego się przecież na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁵ (il. 4).

Dlaczego więc zdecydowano o zastosowaniu tego herbu na królewskim sarkofagu? Na nagrobku Zygmunta Augusta w kaplicy Zygmuntońskiej znajdują się pięciopółowe tarcze herbowe ze skwadrowaną Pogonią i Orłem (z monogramem króla na piersi) oraz Wężem Sforzów w polu sercowym, zwieńczone koroną. Wydawałoby się, że taki herb jednoznacznie odnoszący się do osoby Zygmunta Augusta jako władcy Rzeczypospolitej – króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego – powinien zostać umieszczony również na sarkofagu.

Zygmunt August w swoim testamencie zapisał, że miejsce jego pochówku ma być uzależnione od miejsca śmierci. Jeśli więc umrze na terytorium Korony – ma zostać pochowany w Krakowie w katedrze wawelskiej obok ojca, jeśli w Litwie – w Wilnie, w kościele pw. św. Anny i św. Barbary, gdzie przeniesione mają być ciała jego żon – Elżbiety i Barbary, pochowanych w kościele katedralnym, w krypcie pod kaplicą królewską¹⁶. Zapis testamentowy

14 Tamże, s. 22–34; I. Jedzinskaitė-Kuiznienė, *Gobeliny pałacu wielkich książąt litewskich*, vert. B. Piasecka, Vilnius 2013, s. 87–89.

15 *Portrety miast europejskich od starożytności po wiek XIX na monetach, medalach i rycinach* [kat. wyst. w Muzeum Narodowym w Krakowie, czerwiec–sierpień 2000], red. B. König, Kraków 2000, s. 94–95; Z. Piech, dz. cyt., s. 314.

16 „To tedy ciało nasze chcemy by tam pochowane beło, gdzie nas ostatnia godzina zastanie, to jest jeśliby tu, w Koronie Polskiej będąc, na nas Pan Bóg śmierć dopuścił, tedy w Krakowie na Zamku w wielkim kościele, w kaplicy gdzie ciało nieboszczyka pana ojca

powodowany był chęcią ograniczenia kosztów pogrzebu, które przy konieczności dalekiego transportu zwłok w uroczystym kondukcie znacznie rosły¹⁷. Testamentem król uposażył również wileński kościół pw. św. Anny i św. Barbary. Miejscu swojego możliwego pochówku zapisał m.in. księgi i liczne liturgiczne przedmioty kruszcowe¹⁸.

Zygmunt August zmarł w Knyszynie¹⁹, który po unii lubelskiej znalazł się w granicach Korony. Być może umieszczenie na trumnie herbu Wielkiego Księstwa mogło być nawiązaniem do ostatniej woli króla, w kontekście zmian granic Litwy i Polski. Jednocześnie wieńcząca kartusz korona zmienia jego jednoznacznie litewski charakter, jest czynnikiem łączącym dwa organizmy państwowe, wskazując na posiadany przez zmarłego status króla Polski²⁰.

Postawienie pytania o znaczenie umieszczenia takiego herbu na królewskim sarkofagu należy traktować jako zasygnalizowanie problemu, a nie próbę udzielenia jednoznacznej odpowiedzi. Można jeszcze odwołać się do faktu, iż podobnie skomponowany herb – pięciopolowy kartusz z Orłem i Pogonią w części górnej i z herbami

naszego w Krystusie zmarłego leży w sklepie, tamże na dole [...]. A jeśli nas Pan Bóg w Księstwie Litewskim będąc z tego świata zdejmie, chcemy abyśmy byli pochowani w Wilnie na zamku, w kościele nowym św. Anny, z tę stronę chór w rogu ciała kościelnego podle drzwi zakrystyjej”. *Testament Zygmunta Augusta*, opr. A. Franaszek, O. Łaszczyńska, S.E. Nahlík, Kraków 1975, s. XIV, 4; L. Kolankowski, dz. cyt., s. 267, przyp. 426.

17 „To czynimy folgując, aby się nie czynił niepotrzebny nakład i praca, ciało po śmierci od państwa do państwa wożąc”. *Testament...*, dz. cyt., s. 4; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520-1562*, Warszawa 1996, s. 270.

18 *Testament...*, dz. cyt., s. XIV, 7, 9, 22.

19 A. Gąsiorowski, *Itineraria dwóch ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne”, t. 16, 1973, z. 2, s. 273.

20 Jest to jedynie stawiana przez autorkę hipoteza, która wymaga wyjaśnienia przez historyków.

5. Herb na sarkofagu Stefana Batorego, 1587 r.
Fot. K. Kolendo-Korczak

ziemskimi – kijowskim (Archaniołem) i wołyńskim (Krzyżem), w dolnej oraz rodowym – Wilcze Zęby – w polu sercowym, zwieńczony koroną królewską umieszczony został na cynowym sarkofagu Stefana Batorego, sprawionym w 1587 r.²¹ (il. 5). Zwrócić tu należy uwagę, iż król ten zmarł w Grodnie, czyli również na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego²². Czy więc było to również nawiązanie do miejsca śmierci króla i świadome powtórzenie zabiegu zastosowanego w programie heraldycznym sarkofagu Zygmunta Augusta i być może próba stworzenia nowej praktyki? To kolejne pytanie, które można postawić na zakończenie.

21 K. Kolendo-Korczak, A. Trzos, dz. cyt., s. 68.

22 Ziemia kijowska i wołyńska stanowiły przedmiot sporu między Litwą i Koroną i po unii lubelskiej ostatecznie zostały wcielone do Korony – co w pewnym sensie „zdezaktualizowało” herb jako identyfikujący Litwę, tym bardziej, że w kompozycji tej zabrakło herbu ziemi smoleńskiej, jedynej pozostającej w Wielkim Księstwie.

STRESZCZENIE

Metalowy sarkofag Zygmunta Augusta znajdujący się z podziemiach katedry wawelskiej jest nadzwyczaj ciekawym obiektem, zarówno ze względu na oryginalny program ideowy, jak i na materiał, z którego został wykonany. Jako pierwszy z zespołu metalowych sarkofagów królewskich był już obiektem zainteresowania historyków sztuki i historyków. Równie interesującym elementem jest umieszczony na nim kartusz z zespołem herbów, który nie zwrócił do tej pory uwagi badaczy. Tworzy on kompozycję heraldyczną wprowadzoną przez Zygmunta Augusta jako złożony herb wielkiego księcia litewskiego. Znany jest on głównie z monet, a jego użycie poza mennictwem jest niezmiernie rzadkie.

SŁOWA KLUCZOWE

Sarkofag Zygmunta Augusta, Wawel, herb wielkiego księcia litewskiego

SUMMARY

The tin sarcophagus of Sigismund Augustus in the crypt of Wawel Cathedral is an exceptionally interesting object, both for its original ideological agenda and the material from which it was made. As the first of the group of royal metal sarcophagi, it was already of interest to art historians and historians. Equally intriguing is the cartouche placed on it, representing a set of coats of arms that has not yet attracted the attention of researchers. It forms a heraldic composition introduced by Sigismund Augustus as the composite coat of arms of the Grand Duke of Lithuania. It is mainly known from coins, and its use besides numismatics was extremely rare.

KEYWORDS

Sigismund Augustus' sarcophagus, the Wawel Royal Castle, the Grand Duke of Lithuania's coat of arms

BIBLIOGRAFIA**Źródła archiwalne**

Archiwum Główne Akt Dawnych
Zbiór Branickich z Sucheju nr 36 a/50.

Źródła drukowane

Testament Zygmunta Augusta, opr. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik, Kraków 1975.

Opracowania

Czyż Anna Sylwia, *Śpiące Zmysły i Nieśmiertelna Dusza, czyli wizja życia wiecznego na sarkofagu Zygmunta Augusta*, „Saeculum Christianum”, t. 7, 2000, nr 2, s. 181–197.
Gąsiorowski Antoni, *Itineraria dwóch ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne”, t. 16, 1973, z. 2, s. 249–275.

Jedzinskaite-Kuizniene Ieva, *Gobeliny pałacu wielkich książąt litewskich*, vert.

Barbara Piasecka, Vilnius 2013.

Kałkowski Tadeusz, *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1974.

Kolankowski Ludwik, *Zygmunt August Wielki Książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913.

Kolendo-Korczak Katarzyna, Trzos Agnieszka, *Cynowe sarkofagi Zygmunta Augusta i Anny Jagiellonki. Konserwacja, restauracja, wymowa ideowa*, „Ochrona Zabytków”, r. 71, 2018, nr 2, s. 61–106.

Kolendo-Korczak Katarzyna, Trzos Agnieszka, *Sarkofagi metalowe w Grobach Królewskich na Wawelu*, Katowice–Kraków 2022.

Kruszyński Tadeusz, *Roboty restauracyjne w katedrze na Wawelu*, cz. 2, „Rocznik Krakowski”, t. 23, 1932, s. 163–165.

- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- Letkiewicz Ewa, *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*, Lublin 2006.
- Męclewska Marta, *Wileńska mennica młodego króla*, w: *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, red. Stefan Krzysztof Kuczyński, Stanisław Suchodolski, Warszawa 1985, s. 315–320.
- Michalczyk Zbigniew, *Michał Stachowicz (1768–1825). Krakowski malarz między barokiem a romantyzmem*, t. 2, Warszawa 2011.
- Mossakowski Stanisław, *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i ideowa mauzoleum króla Zygmunta I*, Warszawa 2007.
- Piech Zenon, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003.
- Piwocka Magdalena, *Arras z herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego pod rządami Zygmunta Augusta*, w: *Arras herbowy Zygmunta Augusta ze zbiorów wileńskich. Pokaz w zamku królewskim na Wawelu 17 października 2015–17 stycznia 2016*, red. Joanna Zietkiewicz-Kotz, Kraków 2015, s. 22–34.
- Portrety miast europejskich od starożytności po wiek XIX na monetach, medalach i rycinach* [kat. wyst. w Muzeum Narodowym w Krakowie, czerwiec–sierpień 2000], red. Barbara König, Kraków 2000.
- Sucheni-Grabowska Anna, *Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996.
- Tuchołka-Włodarska Barbara, *Z badań nad sarkofagiem króla Zygmunta Augusta*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 48, 1986, nr 2–4, s. 221–245.

Tekst zaakceptowany do druku 10 czerwca 2023 r.
